

SÜMERLER

Dr. BENNO LANDSBERGER

Sümeroloji Profesörü

Sümerlerin Ön Asya'daki hususî mevkileri:

Sümerler İsa'dan üçbin yıl önceki zamandan evvel Irak'ın güneyini yurt edinmiş ve bu mintakanın, yani Irak'ın kuzey kısmına bile tam mânasile yerleşememiş küçük bir kavimdir. Göçlerinin tarihini nisbî kronolojiye, yani kazılarla ortaya çıkan tabakalardan hangisine rastladığına göre bile, tesbit edemiyoruz; kaldı ki mutlak kronoloji ile, yani müspet yıllarla tespit edilebilsin.

Sümerler Irak topraklarını 1000 yıldan fazla bir zaman Sami Akadlarla paylaşmışlardır. Daha İsa'dan 2000 yıl öncelerinde bile, kendileri ve dilleri artık ölmüş bulunduğu halde, Sümer dili Babil mekteplerinde İsa'nın doğumuna kadar okutulmuş ve Babil mabetlerinde Sümer ilâhileri terennüm edilmişti. Babil yazısının yayılması ile Sümer dili batıya kadar yayılmış bulunuyor, 1400 ile 1200 yılları arasına rastlayan devrede Eti devletinin merkezindeki mekteplerde de Sümerce okutuluyordu. İkinci bin yıl ortalarında bir taraftan Babillilerin yurtları, diğer taraftan Anadolu ve Mısır olmak üzere sınırlanmış bölgede de Sümerce okutuluyordu. Bu sebepten dolayı 4 üncü bin yıldan beri Ön Asyadaki yerleşmelerini takip edebildiğimiz müteaddit kavimler içinde, Sümerlerin ayrıca bir yeri vardır. Sümerlerin, gerek arkalarında bıraktıkları, gerekse uzak illere kadar yaydıkları tesirlerde, Babil yazısına iyice hakim olabilmeye, Sümerce bilmenin şart oluşunun büyük bir dokunağı olduğunu da anmamız lâzımdır. Fakat, bunu söylemekle de Sümerlerin asıl kültür tesirleri izah edilmiş olmaz. Hiç şüphe yoktur ki, Sümerler bu müstesna mevkilerini kendilerinin, o devirde diğer kavimlerin yükselemedikleri bir kültür seviyesine erişmiş olmalarına borçludurlar. Bu kültürün üstünlüğünü, bir kaç ana çizgi ile, tafsilâta girişmeden evvel belirtelim:

1) Öyle teşkilâtlandırılmış bir memur devleti ki, hammalını, kırlarında çalı çırpı toplayan adamını bile bu teşkilât içine alabilmiştir.

2) Yalnız isimlerini öğrenebildiğimiz sayısız tanrılarında büyük bir çokluğu, bir sistem içinde yer almış bulunuyordu. Bu kavmin doğurucu fantazisi, bu tanrılarını teolojik mücerret birer mefhum olarak bırakmamış; gerek kùltte, gerek mitde kökleşmiş canlı ve belli simalar olarak ortaya koymuştur.

3) Edebiyatlarına gelince: bilhassa lirik mahiyette olan edebi-

yatlarında, çeşitli müspet edebî neviler, yıllar içinde tekâmül ede ede en yüksek şekillerine vardırılmış ve en derin inceliklerine ulaştırılmıştır.

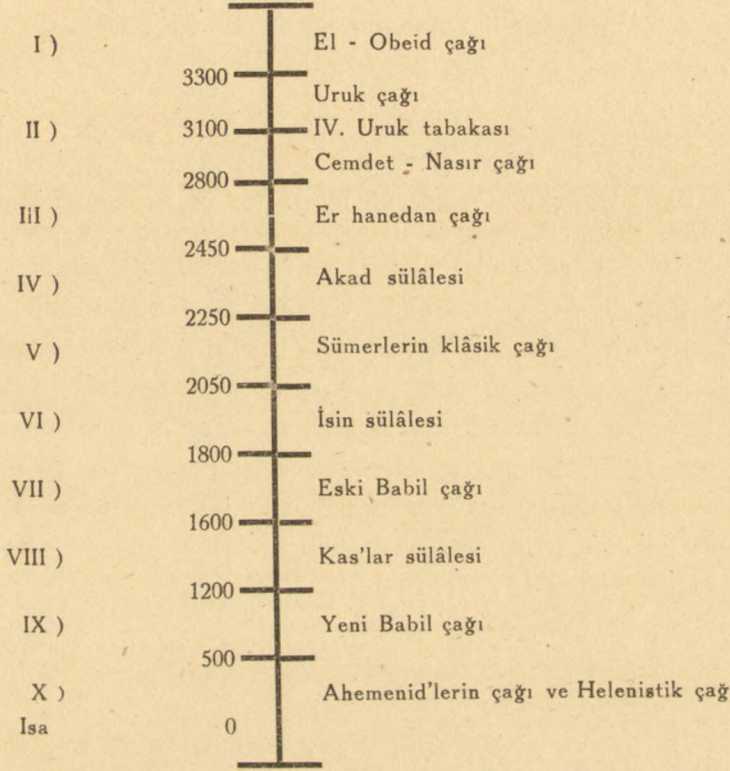
Sümer kültürünün bu yüksek şekillerinin incelenmesi ve bu kültürün bıraktığı tesirlerin araştırılması, ayrı ayrı bahislerdir. Çünkü, Sümerlerin ölümünden sonra basitleştirilmiş ve kabalaştırılmış olan Sümerizm, bu son şekliyle dahi o kadar kuvvetli idi ki, Babil kültürünü sonuna kadar aralıksız olarak tesiri altında bulundurabilmiş ve Babillilik ile kaynaşarak diğer dünya kültürlerine müessir olabilmıştır. İşte bu sebepten dolayıdır ki, Sümerler üzerinde yapılan araştırma ve incelemeleri, yalnız bunların ve dillerinin ölümüne kadar götürmekle her hangi bir sonuca varılmış olmaz. Bu araştırma ve incelemeleri kendilerinden sonra gelen kavimlerin hayatlarında da takip etmek gerektir. Bu makalede, yalnız Sümerlerin ve Sümerliliğin kültür devirlerinden taslak halinde bahs edecek, düşünme ve konuşma tarzlarının tahlillerini yapmağa çalışacağım. Gelecek makalemde göçlerinden, Mezopotamya medeniyetinin doğuşundan, bu medeniyetin meydana gelmesinde Sümerlerin ne dereceye kadar müessir olduklarından, üçüncü makalemizde de Sümerlerin manevî başarılarından ve tesirlerinden bahs edeceğim.

* * *

Sümer - Babil tarihinin kültür devreleri:

Bu güne kadar yapılan araştırmalarda, ne 2250 ile 2000 yılları arasına düşen en ileri Sümer kültürü devresi incelenebilmiş, ne de Sümer kültürüne ait unsurlar Babil kültürü içinden ayırt edilebilmiştir. Daha ziyade, eski ve yeni bütün unsurlar adeta bir menşurdan geçirilerek bir satıh üzerine aks ettirilmiştir. Bunun sonucu olarak da, Sümer - Babil müşterek kültürü ortaya çıkarılmıştır. Bununla beraber, tarih içindeki oluş sıraları göz önünde tutulmadan yapılan bu sentezde, o kadar esaslı bir hataya da düşülmüş değildir. Çünkü, Sümerlilik hiç bir zaman esas mahiyetini, ne üslup, ne de bünye bakımından fazla değiştirmemiştir. Hattâ yalnız manevî bir kuvvet olduğu zamanlarda bile, esas karakterini muhafaza etmiştir. Zamansız, mücerret, silik Sümerlilik mefhumunu, burada anlatmaya kalkışmayacağım. Çünkü, eğer böyle bir şey yapmaya kalkışacak olursam, son yılların ilmi araştırma sonuçlarını inkâr etmiş olurum. Meselenin kavranması için tarihi oluşların göz önünde bulundurulması gerektir. Bu bakımdan çe-

şitli tarih devrelerinin birbirinden ayırt edilmesi lâzımdır. Sümerler için on kültür devri ayırt edilir :

Bu devirlerin ilki, bu ülkenin ilk iskân devirlerine kadar iner, sonuncusu da, İsanın doğumuna kadar çıkar. İlk iki devre, ancak Arkeolojik buluntular ve tabakaların birbiri ardından gelişiyile belgelendirilebilir. Üçüncü devreye gelince : Bu devrenin ortalarına ait olan, elde mevcut yetecek kadar bol, yazılı vesikalarla tarihi devreye girmiş oluruz.

Beşinci kültür devresi, Sümerlerin klâsik devridir. Bu klâsik devre, çok iyi bir şekilde teşkilâtlandırılmış şehir prenslikleriyle temsil edilir. Bu teşkilâtın en aşırı şekli, toprağın devlet emrile işletilmesi ve elde edilen mahsulün de anbarlarda biriktirildikten sonra halka dağıtılmasıdır. Bu teşkilât yüzlerce memur ve kâtime ihtiyaç gösterir. Şehir beyi "Ensi,, şehrin bağlı bulunduğu tanrı namına hükümet sürer. Fakat bütün bu Ensi'lerin üstünde, tanrı mertebesine çıkarılmış ve merkezi bir kuvvet olan kiral, kâh kudretli kâh zayıf bir surette saltanat sürer. Devlet şekillerinde tamamiyle etatizim hakimdir. Her şehir, bağlı bulunduğu tanrıya göre, Dünya beyi, Ana tanrı, Ay tanrısı gibi bir sima taşır. Rühban sınıflarının, kùltlerinin ve bunlarla sıkı ilgisi olan mitlerin çeşitliliği, ait oldukları şehirlere renk ve hususiyet verir. Klâsik devrenin başında, yani 2200 seneelerinde yaşamış olan Lagaş şehrinin Ensi'si Gudea, şehrinin Tanrısı için yaptır-

dığı mabedin inşasını tarif ederken söylediği ilâhiler, bu devrin belirtici vesikalarıdır. Hattâ yalnız İstanbul müzelerindeki, bu taşra şehrinde çıkan 50 senelik bir devreye ait 80 bin idari vesika bile, bu çok sıkı şehir idareciliği hakkında etraflı bir bilgi vermeğe yeter. Gerek toprak, gerekse insan gücünden faydalanmalar da hep aynı esasa dayanır. 2050 yıllarında bir yandan içeride başlayan çözülme ve çöküntüler, diğer yandan da dıştan gelen zorlamalar yüzünden, bu devlet şekli birdenbire yok olma yüz tutar. Çok yüksek sayılan Ensi unvanı, ufak timar sahiplerine verilen bir rütbe mertebesine kadar düşer. Devlet nizamı ve şehir teşkilâtı yerine, fertlerin mukavelelerle, mükellefiyetler ve kanunlarla bağlantısı ortaya çıkar. Bulduğu şehrin hususiyetlerini gösteren bir sembol olan mabet, artık canlılığını kayıp eder. Konuşma dili olarak ölmüş olan Sümerce, mekteplere sığınır. Manevi bir merkez olan Nippur şehri mekteplerinde, bu dil, o zaman başlamakta olan yeni devrin yeni simasını kazanır. Etatizm yerine şahsi mülkiyet sistemi geçer. Bu yeni sisteme ait olan, satış, kiralama, ödünç verme, satınalma, izdivac v. s. mukaveleleri Nippur mekteplerinde icat edilmiştir. Vakıa kıral, eskiden olduğu gibi bu devirde de Tanrı mevkindedir. Fakat aynı zamanda halkına iyi örnek olmakta ve doğru yol göstermektedir. Aynı mekteplerde eski Sümer edebiyatının edebi neveleri ilk defa olarak yazılı bir şekle konulmuş, meselâ: didaktik destan gibi yeni neveler eski menkul nevelerden çıkarılmıştır. Bu nevin çok karakteristik bir misâli, çıkmak üzere olan fakülte yıllığında bulunabilir. Seminerimde hazırlanmış ve Kemal Balkan tarafından kaleme alınmış olan bu destanda, taşlar ve bitkilerin ilâhi nizama karşı nasıl isyan ettiklerini ve kahraman tanrı Ninurta tarafından nasıl mağlûb edildiklerini ve bu isyanda aldıkları cepheye göre ebediyete kadar mukadderatlarının nasıl tayin edildiği anlatılır. İşte sonraki nesillere intikal eden Sümerce, bu altıncı devir Sümercesidir.

VII inci veya Babil devrinde, aynı zamanda kudretli devlet adamı da olan büyük mütefekkirler "syncretique," Babil tanrısı Bel'i, muhtelif Sümer tanrılarıyla birleştirmek suretiyle yaratırlar. Bu Tanrıya verilen elli ismin hepsi de Sümercedir, ve bu isimler bu tanrının kudret ve mahiyetini her bakımdan aydınlatmaktadır. Felsefi destan bu devirde ilk olarak ortaya çıkar. "Dualisme," ile iyilik ve gençlik tanrıları, kötülük ve ihtiyarlık tanrılarının galip gelirler. İnsan fenalık tanrılarının kanı ile yoğrulmuştur. Eski Sümer kahramanı Gilgames, ebedi hayatı aramakla, problem şiirinin kahramanı olarak her insanın sembolü mahiyetini alır.

VIII inci devir veya Kas devri: 250 senelik bir uykudan uyandıktan sonra, bu devir bir rönesans hareketi damgasını taşır. VI inci ve VII inci devrin edebiyatları mekteplerde tekrar canlanır. Fakat aynı zamanda, bu edebiyat bir sistem haline de getirilir. Artık bu devirde, gerek edebiyat, gerek ilim son şeklini ve bütünlüğünü kazanmış bu-

lunmaktadır. Bu devirde ortaya çıkan ve derebeylikle karışmış olan Babildeki idare sistemi, kendi aslının Sümer tesirine bağlı bulunduğunu inkâr edemez.

IX ıncı devir: Bu devir, eski dini unsurların teolojik tefsirlerini, gizli ilmi, ilmi şerhleri ve skeptisizm'i ortaya kor. Teolojik spekülasyon, tanrıların, gerek birbirleriyle aralarında bulunan, gerekse sembolleri bulunan yıldızlarla olan farkları kaldırmakla, politeist dini çürütmüş olur. Her ne kadar eski din ve bilgi her bakımdan çökmüşse de, gene sonunda kuvvetli bir hareket gösterir. Bu hareket astral din olarak kendini belirtir. Yani, yıldızlarla tanrılar tamamen bir addolunurlar. Gene bu devirde, bilhassa ferdin ömrü de yıldızların hareketine göre takdir olunur. Helenizm'e intikal ederek bugüne kadar yaşamış olan başlıca Sümer mirası işte bu astral dindir.

*
* *

Sümerliliğin mahiyeti: Klâsik Sümer devresine kadar olan gelişmeyi, gelecek makalemde kısaca anlatacağım. Şimdi Sümerliliğin değişmeyen mahiyetini anlatmak isterim. Bu hususiyetin bir cephesini Pan-Babilizm, ile hakikaten ifade etmiş oluruz. Bugün haklı olarak unutulmuş bu Pan-Sümerizm, beşerin bugünkü her çeşit kültür müktesebatını Sümerlere atfeder. Bu Pan-Sümerizm formülü "Sema manzarası = dünya manzarası," şeklindedir. Buna göre en eski zamanlardanberi dünyada olagelen her hareket, semadaki bir hareketin dünyadaki aksidir. Meselâ gümüşün, yani ay madenin, altuna, güneş madenine göre olan on üçte bir kıymeti, güneşin aya nisbeten yaptığı devre göredir. Bütün bu mübalagalara rağmen, Pan-Sümerizmin belirttiği bu formülde, oldukça hakikat izleri de vardır. Bunun en doğru ifadesini de şu şekilde verebileceğimi umuyorum: Dünyevi hayat, kozmik hayat içinde yer alır. Kozmos ile yer yüzünün bir tutuluşunun sembolü mabettir. Meselâ Nippur'daki "dağ evi," isimli merkezi mabet, hakikaten dünya dağı olarak kabul edilir. Nippur yalnız memleketin merkezi değil, aynı zamanda yer ve gökün de göbeğidir. Bu kozmik telâkki, dinî hayatın her köşesine nüfuz etmiş ve Sümer mabedi kudretini kaybettikten sonra dahi, bütün yüksek hayat telâkkileri bu canlı seyyalede yaşamış ve kendilerini göstermişlerdir.

Sümerliliğin ikinci bir hususiyeti: düzenlenmiş ve düzenlendirici olan düşünüş şeklidir. Sümerlerin üçüncü makalede anlatacağım bu dünya düzeni mefhumu, yalnız şuuri olarak kendilerince kabul edilmiş olmakla kalmamış, aynı zamanda gayri şuuri olarak da bu düzen ve nizam prensibi bütün hareket ve düşünüşlerine hakim olmuştur. Bu prensibin sembolü: muntazam bir kadastroya göre bölünmüş şehir arazisi, listelere geçmiş ve sınıflara ayrılmış şehir halkı, listelerde sıralanmış tanrılar, eşya, muntazam kıtalara ayrılmış şiirler, itina ile sahnelere ve gruplara ayrılmış resimlerdir.

Sümerlerdeki bu düzen ruhu, esasen dillerinin bir hususiyetidir. Bunu bir misalle izah edelim: Sümer dilinde köpek mânasına gelen "ur," kelimesi, şu şekilde terkipler alır: ur-zir, yani ipli köpek=ev köpeği; ur-bara, kır köpeği=kurt, ur—mah, en büyük köpek=aslan mânasına; ur-guk, bataklık köpeği=kaplan gibi. Bu bölücü ve tanzim edici ruh, Sümer dilinden doğmuştur. İşte Sümerce şeffaflık karakterini bu suretle edinmiş olur. Meselâ: herhangi bir ismi alacak olsak, terkiplerinden derhal mahiyetini ve vasıflarını çıkarabiliriz. Fiiller de aynı şekildedir. Meselâ, konuşmaya ait olan bütün fiiller ağız kelimesinin terkipleri, görmeye ait olan fiiller de göz kelimesinin terkipleri. Hele yazıda bu birleştirici hususiyet daha ziyade göze çarpar. Öyleki, bu yazıyı sonradan kullananlar, bir kelimenin asıl mânasını, ancak o kelimenin yazısını gözönüne getirdikten sonra daha iyi anlarlar. Meselâ: Anadolu'da muhtelif isimler altında hava tanrısına tapılırdı. Tanrı×hava işaretleri bu tanrının mahiyetini belirtir.

Sümerce'nin bu tanzim edici fonksiyonu, Sami Akadca ile esaslı tamamlanmasını kazanır. Sümercenin tamamen aksine olarak, Akadca, fiil köklerinin pek zengin oluşu ile ve Sami dillere has olan, köklerin iştiyak kabiliyeti ile temayüz eder. İşte bu vasıfla birlikte Akadların keskin müşahede ve dakik tasvir kabiliyetleri tam bir ahenk teşkil ederek, Sümercenin nizam ruhuna de birleşmiş ve bu suretle, yerde, gökte cereyan eden bütün hadiseler tesbit edilmiştir. Öyleki, VIII inci devrede, yalnız bütün mevcudat kaleme alınmakla kalmamış, aynı zamanda vukua gelmesi muhtemel diğer hadiseler de tesbit edilmiştir. Bu son şekil fal edebiyatında görülür. Her ne kadar burada, tasvir edilen hadiselerin doğuracağı hayır veya şerler, esas gibi görünmekte ise de, bütün olan ve olabilecek olan hadiselerin ve mevcudatın bu suretle kaleme alınmış olması, Sümerlerin nizam ruhunu bir kere daha ispat etmiş olur. Meydana getirilmiş olan mevcudat ve hadiseler, doğrudan doğruya dünyanın bir demirbaş defterine geçirilmesi gibi bir şeydir.

Sümer dili: Sümercenin ana hususiyetlerinden en esaslısını yukarıda anmıştık. Bu da lûgatının terkip karakteri idi. Bu dil tıpkı bir mozayik parçası gibi küçük taşlardan teşekkül etmiştir. Fakat bu hal, yani hücrelere bölünme şekli, dilin vuzuhunu, meselâ Kafkas dillerinde olduğu gibi, azaltamaz, bilâkis çoğaltır.

İkinci hususiyet: Kompleksiv olarak isimlendirdiğim cümle teşkilidir. Bu, mütekellimin bir cümleyi söylemeden evvel, cümleyi kafasında açık bir şekilde, bir kalıpta, hazırlayıp söylemesi demektir. Bu hal ile Sümerce, "kursiv," dil yapısını teşkil eden Sami dilleriyle tamamiyle zıt bir hal gösterir. "kursiv," şekil, konuştuğça akla gelenleri ve yaşanan hadiseleri cümle üzerine yeni unsurlar halinde ilâve etmek hususiyetidir. Kompleksiv cümle teşkil, en iyi şekilde Türk dillerinde görülür. Sami akadca bu cümle yapısına intibak etmiştir.

Üçüncü hususiyet: Kompleksiv cümle yapısı ile sıkı bir ilgisi olan

zencirleme ibare şeklindedir. Arka arkaya sıralanıp sonunda bir gramer eki ile bağlanan ve bir kül teşkil eden ibarelerdir. Bu hususiyeti Türkçe de görürüz.

Dördüncü hususiyet: Sümerce pasif bir karaktere sahiptir. Yani Sümercede, meselâ: "Baba oğlu döğdü,, denmez, "baba tarafından oğul üzerine bir dayak vaki oldu,, denir. Bu pasif karaktere sıkıca bağlı bir de transitif=geçişli ile, intransitif=geçişsiz fiiller arasında keskin bir fark gözetilmelidir. Transitif fiile bağlı -i hali ile geçişsiz fiilin öznesi işaretli kalır. Kafkas dilerinde görülen bünye müşabeheti son zamanlarda, Doğu Anadolunun eski dili olan Hurri'cede de müşahede edilmiştir.

Beşinci hususiyet: Sümerce insanlar ve tanrılarla, eşya ve hayvanlar arasında gramer itibariyle fark gözetir. Aynı fark gözetiş Dravida dillerinde görülür.

Altıncı hususiyet: Cümle ve lûgat vuzuhuna mukabil Sümercenin prefiksleri aksine olarak fiillerinin ifadesinde bir müphemiyet gösterir. Bu prefiksler mantıklı bir şekilde tefsiri güç olan bir nüans zenginliği gösterir. Bir cümleyi teşkil eden bölükler, akkuzatif objekt olan unsur müstesna, fiilde tekrar ifade edilir. Kırıl şehirde tanrıya bir mabet yaptı demeyip, fiilde bütün unsurlar tekrar edilir: "ona,, yani tanrıya, "onun içinde,, yani şehirde, fikirlerini de ilâve etmek lâzımdır. Prefikslerde de, fiilin konuşana göre aldığı istikameti veya bir üçüncü şahıs veya şey cihetine mi olduğunu gösterirken, büyük fark gözetirler. Fakat bu fark gözetiş, fiil prefikslerinin muhtevasını yine tam olarak ifade etmiş değildir.

Sümercenin bu hususiyetlerini burada kısaca izah ettikten sonra, artık diğer diller ve dil gurupları ile mukayese imkânı takdir edilebilir.

Sümerce dünya dillerinin veya dil guruplarının hemen herbiri ile mukayese edilmiştir. Bu denemelerin en ciddisi Türkçe ile olan mukayesedir. İzahlarımdan anlaşılacağı gibi, kompleksiv hususiyet, zencirleme ibare teşkili, Sümerce ile Türkçeyi, Asya çevresinin daha başka dillerini de ilâve etmek mecburiyetinde olduğumuz büyük bir dil gurubuna bağlar. Saydığım diğer hususiyetler Türkçede yoktur.

Yine meselâ: Türkçe "ev-de,, yerine Sümerce "e-ta,, gibi benzerliklerde gevşek bir akrabalık ifade eder. Yine bu gevşek akrabalığın diğer bir delili daha, Sümercede olsun, Türkçede olsun birinci şahsın *M* ikinci şahsın *S* ile gösterilmesidir.

Mukayese edilen diğer dillerle Sümerce, belki bünye bakımından daha yakın benzerlikler gösterir. Bütün bu benzerlikler o kadar umumdur ki, tam bir dil akrabalığına delâlet edemez. Hele lûgat bakımından Türkçe müstesna olmak üzere, hiç bir dille kanaat verici etimolojik tek bir kelime müsavâtı bulmağa muvaffak olunamamıştır. Türkçe, Sümerce karabetinin başta gelen müdafilerinden olan Alman Hommel,

Türkçe ile etimolojik müsavat gösteren 350 kelime sayar. Bu benzerlikler gayet tabii olarak yeniden incelenmek zorundadır. Çünkü Hommel'in devrinden beri Sümeroloji çok ilerlemiştir. Diğer taraftan mukayese için ele alınan Türkçe kelimelerin de en eski şekilleri göz önünde tutulması gerektir. Hommel'in yaptığı mukayeseler içinde en cazibi Sümerce *dingir* ile, eski Türkçedeki *tñri* kelimesidir. Burada bir tesadüfe inanmak pek zordur. Fakat aynı zamanda şunu da nazarı itibara almak gerektir ki, bu dingir kelimesi gelecek makalemizde izah edeceğimiz Sümerlerden evvelki kavimlere ait "substrat,, dillerden birine ait olabilir.

Şehir medeniyeti ile ilgili hemen hemen bütün kelimelerin bu "substrat,, dilden kaldığını ileride isbat edeceğim.

Çeviren:

Mebrure Osman TOSUN

Sümeroloji Enstitüsünde ilmi yardımcı